

BOLALAR MAVSUMIY MAROSIM FOLKLORI JANRLARI POETIKASI

Esanov Alijon Mengbayevich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti katta o'qituvchisi, f.f.f.d., (PhD)

alijon_esanov@tues.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20623350>

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalar mavsumiy marosim folklori janrlarining poetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Bolalar folklori xalq og'zaki ijodining qadimiy va muhim qatlamlaridan biri bo'lib, unda bolalarning tabiat, fasllar, o'yin, mehnat va marosimlarga munosabati o'z ifodasini topadi. Mavsumiy marosim folklori bahor, yoz, kuz va qish fasllari bilan bog'liq aytimlar, qo'shiqlar, chaqiriqlar, o'yinlar va sanamalar orqali namoyon bo'ladi. Maqolada bolalar mavsumiy marosim folklorining janriy tarkibi, obrazlar tizimi, ritmik-ohangdor tuzilishi, takror, ramz, jonlantirish, metafora kabi poetik vositalari hamda tarbiyaviy ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: bolalar folklori, mavsumiy marosim, janr poetikasi, aytim, qo'shiq, sanama, ramz, takror, obraz, xalq og'zaki ijodi.

Abstract. This article analyzes the poetic features of the genres of children's seasonal ritual folklore. Children's folklore is one of the ancient and important layers of oral folk art, in which children's attitudes toward nature, seasons, games, labor, and rituals are reflected. Seasonal ritual folklore is manifested through chants, songs, invocations, games, and counting rhymes related to spring, summer, autumn, and winter. The article highlights the genre structure, system of images, rhythmic and melodic organization, poetic devices such as repetition, symbol, personification, and metaphor, as well as the educational significance of children's seasonal ritual folklore.

Keywords: children's folklore, seasonal ritual, genre poetics, chant, song, counting rhyme, symbol, repetition, image, oral folk art.

Аннотация. В данной статье анализируются поэтические особенности жанров детского сезонно-обрядового фольклора. Детский фольклор является одним из древних и важных пластов устного народного творчества, в котором отражается отношение детей к природе, временам года, играм, труду и обрядам. Сезонно-обрядовый фольклор проявляется через приговорки, песни, заклички, игры и считалки, связанные с весной, летом, осенью и зимой. В статье освещаются жанровый состав, система образов, ритмико-мелодическая структура, такие поэтические средства, как повтор, символ, олицетворение и метафора, а также воспитательное значение детского сезонно-обрядового фольклора.

Ключевые слова: детский фольклор, сезонный обряд, поэтика жанра, приговорка, песня, считалка, символ, повтор, образ, устное народное творчество.

Kirish. Xalq og'zaki ijodi har bir xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari, urf-odatlar va estetik tafakkurini aks ettiruvchi bebaho ma'naviy merosdir. Folklor tarkibida bolalar folklori alohida o'rin egallaydi. Chunki bolalar folklori xalq ijodining bolalar hayoti, o'yinlari, tasavvuri, nutqi va dunyoqarashi bilan bog'liq maxsus yo'nalishidir.

Bolalar folklorida mavsumiy marosimlarga oid namunalar muhim ahamiyatga ega. Bunday folklor namunalari tabiat hodisalari, fasllar almashinuvi, quyosh, yomg'ir, qor, shamol, bahor kelishi, hosil, gullar va qushlar bilan bog'liq holda shakllangan. Bolalar ushbu aytim va qo'shiqlar orqali tabiat bilan muloqot qiladi, fasllar o'zgarishini his etadi, xalqona urf-odat va tasavvurlarni o'zlashtiradi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bolalar mavsumiy marosim folklori janrlari poetikasini o'rganish orqali xalqning qadimiy dunyoqarashi, bolalar tasavvuri, badiiy tafakkur shakllari va milliy tarbiya tizimini chuqurroq anglash mumkin.

Bolalar mavsumiy marosim folklori tushunchasi – bolalar ishtirokida ijro etiladigan yoki bolalar uchun yaratilgan, yil fasllari va tabiat hodisalari bilan bog'liq og'zaki ijod namunalaridir. Ular bahor kelishi, yomg'ir yog'ishi, quyosh chiqishi, qor yog'ishi, qushlarning qaytishi, hosil yetilishi kabi tabiiy jarayonlar bilan bog'liq bo'ladi.

Ushbu folklor namunalari qadimiy marosimiy tasavvurlar bilan aloqador. Qadimgi odamlar tabiat hodisalarini jonli kuch sifatida tasavvur qilganlar. Shu sababli quyoshga murojaat qilish, yomg'ir chaqirish, bahorni qarshi olish, qishni kuzatish kabi marosimiy harakatlar yuzaga kelgan. Vaqt o'tishi bilan bu marosimlarning ayrim qismlari bolalar o'yinlari, qo'shiqlari va aytimlari shaklida saqlanib qolgan.

Bolalar mavsumiy marosim folklori quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi: birinchidan, u mavsumiy xarakterga ega. Har bir namuna ma'lum bir fasl yoki tabiat hodisasi bilan bog'liq bo'ladi.

Ikkinchidan, unda jamoaviy ijro kuchli. Bolalar odatda guruh bo'lib qo'shiq aytadilar, o'yin o'ynaydilar yoki marosimiy harakatni bajaradilar.

Uchinchidan, matnlar qisqa, sodda, ritmik va ohangdor bo'ladi. Bu ularning bolalar xotirasida tez saqlanishiga yordam beradi.

To'rtinchidan, bunday folklorida tabiat obrazlari yetakchi o'rin tutadi. Quyosh, yomg'ir, shamol, qor, gul, boychechak, qaldirg'och kabi obrazlar xalqona tasavvurlar bilan boyitilgan holda beriladi.

Bolalar mavsumiy marosim folklorining janriy tarkibi – bolalar mavsumiy marosim folklori bir necha janrlarni o'z ichiga oladi. Ularning asosiylari quyidagilardan iborat: 1. Mavsumiy aytimlar – aytimlar bolalar mavsumiy marosim folklorining eng qadimiy va faol janrlaridan biridir. Aytimlar odatda tabiat hodisasiga murojaat qilish, uni chaqirish yoki undan biror narsa so'rash shaklida bo'ladi. Masalan, yomg'ir chaqirish, quyoshni chaqirish, bahor kelishini olqishlash kabi aytimlar shular jumlasidandir.

Mavsumiy aytimlarning poetik xususiyati ularning qisqaligi, takroriyligi va murojaat shaklida qurilishida namoyon bo'ladi. Bunday aytimlarda buyruq maylidagi fe'llar, undovlar, takrorlar va ritmik birliklar ko'p uchraydi. Masalan, "chiq", "kel", "yog'", "ochil" kabi so'zlar marosimiy chaqiriq vazifasini bajaradi.

2. Mavsumiy qo'shiqlar – mavsumiy qo'shiqlar bolalar tomonidan bahor, yoz, kuz va qish fasllari bilan bog'liq holda ijro etiladi. Ular ko'pincha quvnoq ohangda aytiladi va o'yin bilan uyg'unlashadi. Bahor qo'shiqlarida gullar, qushlar, quyosh va yangilanish obrazlari yetakchi bo'lsa, qish bilan bog'liq qo'shiqlarda qor, sovuq, o'yin va quvnoqlik ifodalanadi.

Mavsumiy qo'shiqlarning poetikasi ritm, qofiya, takror va obrazlilikka asoslanadi. Bunday qo'shiqlarda bolalar nutqiga xos soddalik bilan xalqona badiiylik uyg'unlashadi. Qo'shiqlar bolalar uchun nafaqat ko'ngilochar vosita, balki tabiatni anglash va milliy qadriyatlarni o'zlashtirish manbai hamdir.

3. Chaqiriqlar – chaqiriqlar mavsumiy marosim folklorining muhim janrlaridan biri bo'lib, unda bolalar tabiat hodisalariga bevosita murojaat qiladilar. Quyosh, yomg'ir, shamol, bahor yoki qushlar chaqiriq matnining asosiy adresati bo'lishi mumkin.

Chaqiriqlarda jonlantirish kuchli bo'ladi. Masalan, quyosh yoki yomg'ir inson kabi eshituvchi, keluvchi, javob beruvchi mavjudot sifatida tasavvur qilinadi. Bu bolalar tafakkurining obrazli va jonli xarakterini ko'rsatadi.

Chaqiriqlarning poetik belgilaridan biri undov va murojaat shakllarining faol qo'llanishidir. Bu vositalar matnga marosimiy ruh, emotsionallik va ta'sirchanlik beradi.

4. Sanamalar – sanamalar bolalar folklorining o'yin bilan bog'liq janrlaridan biridir. Ular mavsumiy o'yinlarda ishtirokchilarni tanlash, navbat belgilash yoki o'yin boshlash uchun ishlatiladi. Sanamalar mavsumiy marosim folklori bilan bevosita bog'langanda tabiat obrazlari, fasl nomlari, hayvonlar, qushlar va o'simliklar nomlari orqali boyiydi.

Sanamalarning poetikasi ritmik tuzilish, tovush takrori, qofiya va ma'no o'yinlariga asoslanadi. Ba'zan sanamalarda mantiqiy izchillikdan ko'ra ohang va ritm muhimroq bo'ladi. Bu holat bolalar folklorining o'yinbop tabiatini ko'rsatadi.

5. Mavsumiy o'yin qo'shiqlari – bolalar mavsumiy marosim folklorida o'yin qo'shiqlari muhim o'rin tutadi. Ular ko'pincha harakat bilan birga ijro etiladi. Bahoriy o'yinlar, qishki qor o'yinlari, yomg'ir yoki quyosh bilan bog'liq o'yinlarda qo'shiq, harakat va marosimiy tasavvur birlashadi.

O'yin qo'shiqlarining poetikasi sinkretik xarakterga ega. Ya'ni unda so'z, ohang, harakat va jamoaviy ijro uyg'unlashadi. Bu janr bolalarning jismoniy faolligi, nutqiy rivoji va ijtimoiy muloqotini shakllantirishda katta ahamiyatga ega.

Janrlar poetikasida obrazlar tizimi – bolalar mavsumiy marosim folklorida obrazlar tizimi asosan tabiat hodisalari va mavsumiy belgilar asosida shakllanadi. Eng ko'p uchraydigan obrazlar quyidagilardir:

1) Quyosh obrazi – yorug'lik, iliqlik, hayot va quvonch ramzi. Bolalar aytimlarida quyosh ko'pincha chaqiriladi, undan chiqish, nur sochish, olamni isitish so'raladi.

2) Yomg'ir obrazi – baraka, hosil, suv va hayot manbai sifatida tasvirlanadi. Yomg'ir chaqirish aytimlarida bolalar yomg'irdan dalalarni yashnatish, ekinlarni sug'orish, tabiatni jonlantirishni kutadilar.

3) Bahor obrazi – yangilanish, uyg'onish, go'zallik va quvonch ramzi. Bahor bilan bog'liq qo'shiqlarda boychechak, qaldirg'och, laylak, gul, yashillik kabi obrazlar ko'p uchraydi.

4) Qor obrazi – qish, poklik, sovuqlik va bolalar o'yinlari bilan bog'liq. Qor haqidagi qo'shiqlarda oppoqlik, mayinlik, o'yin va quvonch ohanglari seziladi.

5) Qushlar obrazi – xushxabar, bahor kelishi va tabiat uyg'onishining belgisi. Qaldirg'och, laylak, turna kabi qushlar mavsum almashinuvining poetik belgisi sifatida ishlatiladi.

Poetik vositalarning qo'llanishi – bolalar mavsumiy marosim folklori poetikasida badiiy tasvir vositalari muhim o'rin tutadi. Ular matnning obrazlilik, ohangdorligi va ta'sirchanligini oshiradi.

Takror – takror bolalar folklorida eng faol poetik vositalardan biridir. U ritm hosil qiladi, matnni yodda saqlashni osonlashtiradi va jamoaviy ijro uchun qulaylik yaratadi. Mavsumiy aytimlarda bir xil so'z yoki misralarning takrorlanishi bolalarning istak va murojaatini kuchaytiradi.

Jonlantirish – jonlantirish orqali tabiat hodisalari insoniy xususiyatlarga ega bo'ladi. Quyosh kuladi, yomg'ir keladi, bahor uyg'onadi, gul gapiradi. Bu vosita bolalar tasavvuriga juda mos bo'lib, tabiatni tirik va yaqin olam sifatida ko'rsatadi.

Metafora – metafora mavsumiy marosim folklorida ramziy ma'no yaratadi. Masalan, boychechak bahorning elchisi, quyosh hayot manbai, yomg'ir baraka timsoli sifatida talqin qilinadi. Metafora bolalar ongida tabiat va inson hayoti o'rtasidagi bog'liqlikni shakllantiradi.

Epitet – epitetlar tabiat manzaralarini yorqin tasvirlashga xizmat qiladi. “Yorug' quyosh”, “oppoq qor”, “mayin shamol”, “ko'm-ko'k bahor”, “shirin yomg'ir” kabi birikmalar bolalar folklorida obrazlilikni kuchaytiradi.

Ramz – ramzlar mavsumiy marosim folklorining qadimiy qatlamlarini ochib beradi. Boychechak – bahor, yomg'ir – baraka, quyosh – hayot, qor – qish, qaldirg'och – xushxabar ramzi sifatida namoyon bo'ladi.

Tovush takrori – alliteratsiya va assonans bolalar folklorida musiqiylik yaratadi. Tovushlarning takrorlanishi aytim va qo'shiqlarning yengil, o'ynoqi va esda qolarli bo'lishini ta'minlaydi.

Ritm va ohangdorlik – bolalar mavsumiy marosim folklori janrlarining poetikasida ritm va ohangdorlik muhim o'rin tutadi. Aytim, qo'shiq, chaqiriq va sanamalar odatda qisqa ritmik birliklarga asoslanadi. Bu ularning yodlanishini osonlashtiradi va bolalar tomonidan jamoaviy ijro etilishiga imkon yaratadi.

Ritm bolalar folklorida faqat tovush uyg'unligi emas, balki harakat bilan ham bog'liq. O'yin qo'shiqlarida ritm bolalarning yurishi, sakrashi, aylanishi yoki qo'l harakatlari bilan uyg'unlashadi. Shu sababli mavsumiy marosim folklori ko'pincha sinkretik xususiyatga ega bo'ladi.

Janrlar poetikasida sinkretizm – bolalar mavsumiy marosim folklorida sinkretizm, ya'ni so'z, musiqa, harakat va marosimiy amalning birligi yaqqol ko'rinadi. Masalan, bolalar biror qo'shiqni aytish bilan birga o'yin harakatlarini bajaradilar, tabiat hodisasiga murojaat qiladilar yoki guruh bo'lib marosimiy harakatni ijro etadilar.

Sinkretizm bolalar folklorining qadimiylikini ko'rsatadi. Chunki dastlabki folklor namunalarida so'z, kuy, raqs va marosim bir-biridan ajralmagan holda mavjud bo'lgan. Bolalar mavsumiy marosim folklori ana shu qadimiy badiiy tafakkurning ayrim belgilarini hozirgacha saqlab keladi.

Tarbiyaviy va estetik ahamiyati – bolalar mavsumiy marosim folklori janrlari nafaqat badiiy-estetik, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. Ular bolalarda tabiatga mehr, fasllar almashinuvini kuzatish, jamoaviylik, do'stlik, quvonch va milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'ularini shakllantiradi.

Aytim va qo'shiqlar orqali bolalar ona tilining ohangdorligini his qiladilar, obrazli so'zlashga o'rganadilar, xalqona iboralar va ramzlarni o'zlashtiradilar. O'yin qo'shiqlari esa bolalarning nutqiy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shu jihatdan, bolalar mavsumiy marosim folklori milliy tarbiya tizimining muhim manbalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Bolalar mavsumiy marosim folklori xalq og'zaki ijodining qadimiy, obrazli va tarbiyaviy ahamiyatga ega qatlamidir. Uning janriy tarkibida aytimlar, qo'shiqlar, chaqiriqlar, sanamalar va o'yin qo'shiqlari muhim o'rin tutadi. Ushbu janrlar yil fasllari, tabiat hodisalari va bolalar o'yin faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir.

Bolalar mavsumiy marosim folklori janrlari poetikasi obrazlar tizimi, ritm, takror, jonlantirish, metafora, epitet, ramz, tovush uyg'unligi va sinkretizm orqali namoyon bo'ladi. Bu vositalar folklor matnlarining ohangdor, obrazli va ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi.

Shunday qilib, bolalar mavsumiy marosim folklori janrlari poetikasini o'rganish bolalar dunyoqarashi, xalqning qadimiy tabiat tasavvurlari, milliy madaniyat va og'zaki ijod an'analari chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Ushbu mavzu folklorshunoslik, adabiyotshunoslik, tilshunoslik va pedagogika uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Safarov O. O'zbek bolalar folklori. Toshkent.
2. Jo'rayev M. O'zbek xalq og'zaki ijodi. Toshkent.
3. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Toshkent.
4. Madayev O. Xalq og'zaki ijodi. Toshkent.
5. Ashurov A. O'zbek xalq marosim folklori. Toshkent.
6. Mahmudov N. Til va madaniyat. Toshkent.
7. O'zbek xalq qo'shiqlari va bolalar folklori namunalariga oid ilmiy to'plamlar.